

עברית שפה יפה (י"ד)

המכונה כפר מוכנה

איך קשורה המכונה שנוכרת בתנ"ך למכונות ולמכונניות של ימינו?

אתר האקדמיה ללשון העברית מספק את ההסבר

משאית

מונית

מפנית שלג

כבאית

תצלומים: אלכס קולמונסקי, מיכאל שטינדל, שאול גולן, אפר שריר

ואיך נוצרה המכוננית?

בראשית המאה העשרים החלו לכנות את האוטומוביל - אותו כלי שזן בכוחות עצמו - בצירוף העברי "עגלה מכוננית". בדיעה מ־1909 בעיתון "הצבי" בעריכת אליעזר בן יהודה נאמר: "המלכה מרגריתה, אמו של מלך איטליה, תיסע בקרוב למדינת יפן. בנסיעתה זו תיקח איתה עגלה מכוננית לעבור בה לאורך הארץ ולרוחבה". עד מהרה התקצר הצירוף והיה למכוננית.

על פי צורת המילה מכוננית התחדשו במשך הזמן כמה וכמה שמות של כלי תחבורה בסיומת -ית: מוננית, משאית, טיולית, מבילית, חללית, כבאית, וגם חידושים מופרים פחות: מטענית (טנדר), הסעית (שאטל), מפנית שלג, משלוחית (ואן מסחרי), תיורית (רכב לתיור).

את חידוש המילה מכוננית מייחסים לאיתמר בן אב"י (בנו של אליעזר בן יהודה), והוא עצמו אמר שהמילה הצליחה והתפשטה ברבים בזכות שיר הילדים "המכוננית" של חיים נחמן ביאליק, שפורסם לראשונה ב־1932:

קול מעמק, קול מהר, / קול מעיר וקול מכפר.
/ קול יריע כשופר! / קול פולח האויר, / מר צורח ומזהיר. / ... המכוננית היא במעופה / הרודפת, הרדופה / גלגליה בסופה.

אילה פרלמוטר

חז"ל - חקמינו זיכרונם (לברכה) בצורה מוכני - מכשיר או חלק של מכשיר.

משמעות זו מופרת מן הביטוי דאוס אקס מבינה - deus ex machina - אל מתוך מכונה. זהו ביטוי בלטינית שמבוסס על התיאטרון היווני הקדום: הופעה פתאומית של האל מעל לפימה, באמצעות מתקן הרמה מיוחד (הוא ה"מכונה"). הופעת האל פותרת את העלילה שהסתבכה, את הפעיה. המילה היוונית מכנה התגלגלה לכל לשונות אירופה, כגון machine באנגלית ו-máquina בספרדית. המשמעות שלה גדלה והתרחבה על פי ההתפתחות הטכנולוגית. ממנה נגזרו גם המילים מכני, מכניקה ומכניזם.

חדש וישן יחד

בעיתונות ובספרות העברית החדשה נקשרו שתי המילים העתיקות - מכנה היוונית ומכונה

מה הקשר בין מכונה למכוננית, ואיך שתייהן קשורות למכונות המופרות בסיפור בניית בית המקדש? אתר האקדמיה ללשון העברית הקדיש איגרת לתיאור גלגוליו של השורש פ-ו-ן, שממנו נגזרו המכונה והמכוננית.

בתנ"ך כתוב שעשר מכונות מנחושת שימשו בסיס לפיורים שהוצבו בבית המקדש: "ויעש עשרה כירות נחשת [...] פיור אחד על המכונה האחת לעשר המכונות" (מלכים א' פרק ו').

מבנה המכונות, שהן בעצם הפסיסים של הפיורים, מתואר בתנ"ך בפירוט רב, ובין השאר נאמר שהמכונות ניצבו על אופנים (גלגלים).

הקשר היווני

ביוונית העתיקה השתמשו במילה מכנה (mechane) כדי לתאר כלי שעשה אדם למטרה מסוימת. המילה נכנסה לעברית העתיקה (לשון